

معرفی نسخه خطی چار بهار منشی بال کرشن برهمن حصاری

ملک سلیم جاوید*

منشی بال کرشن برهمن حصاری^۱ به پیروی «چار چمن»^۲ چندربهان برهمن^۳ کتابی به نام «چار بهار»^۴ در عصر اورنگ‌زیب^۵ تألیف کرد. نسخه خطی «چار بهار» در کتابخانه موزه ملی هند محفوظ است و تاریخ تألیف آن به قرار ماده «زهی رنگین بهارستان»^۶ می‌باشد. بنده عنوان رساله دکتری را تصحیح «چار بهار» انتخاب کرده بودم. اکنون تصحیح کلی

* استادیار فارسی کالج ذاکر حسین، دهلی نو.

۱. برهمن حصاری، منشی بال کرشن: چار بهار (خطی)، ۱۰۷۱ هـ/۱۷۱۰ م، شماره 55.73/1569 در موزه ملی هند، دهلی نو، ص ۲۳۵؛ ویرایش و ارزیابی انتقادی چهار بهار، پایان‌نامه دکتری ملک سلیم جاوید، ص ۷۱؛ فارسی ادب بعهد اورنگ‌زیب، دکتر نورالحسن انصاری، ص ۵۲۸؛ *Catalogue of the Persian Manuscripts in the Library of the India Office, Herman Ethel, p.1903; Catalogue of the Persian, Turkish, Hindustani & Pushto Manuscripts in the Bodleian Library, Herman Ethel, p.1889.*
۲. عبدالله، سید: ادبیات فارسی مین هندوون کا حصه، انجمن ترقی اردوی هند، دهلی نو، ۱۹۹۲ م، ص ۹۸.
۳. همان.
۴. برهمن حصاری، منشی بال کرشن: چار بهار (خطی)، ۱۰۷۱ هـ/۱۷۱۰ م، شماره 55.73/1569، ص ۱؛ ویرایش و ارزیابی انتقادی چهار بهار، پایان‌نامه دکتری ملک سلیم جاوید، ص ۱.
۵. الحسینی، سید محمد علی: تاریخ راحت افزا، ناشر: سید خورشید علی، اعظم استیم پریس، حیدرآباد دکن، ۱۹۵۱ م، ص ۴۶؛ اورنگ‌زیب ایک نیا زاویہ نظر، ترجمه اردو فیضان رشید، ص ۱؛ بزم تیموریہ، سید صباح‌الدین عبدالرحمن، ج ۳، ص ۲؛ Sarkar, Sir Jadu Nath: *History of Aurangzib*, Calcutta, 1935-52, Vol. I, p.5; Lanepoole Stanley: *Aurangzib and the Decay of the Mughal Empire*, Oxford University Press, Bombay, 1930, p.22.
۶. برهمن حصاری، منشی بال کرشن: چار بهار (خطی)، ۱۰۷۱ هـ/۱۷۱۰ م، شماره 55.73/1569 در موزه ملی هند، دهلی نو، ص ۱۵.

«چار بهار» به اتمام رسیده است و از دانشگاه دهلی برای این کار درجه دکتری گرفته‌ام. می‌خواهم به خدمت علاقه‌مندان به زبان فارسی به‌طور اختصار این نسخه خطی را معرفی کنم.

منشی بال کرشن برهمن حصارى برهمن‌نژاد بود و به حصار^۱ واقع در ایالت هریانه تعلق داشت. ایالت هریانه در مسیر پنجاب واقع است و مسافت این شهر از دهلی صد و شصت و چهار کیلومتر است.

او خودش می‌گوید:

منشی بال کرشن برهمن
حصاری در این بهار شیخ
سعدی را با اسم بابای
عاشقان یاد کرده است.

«کاتب حروف برهمن‌نژاد است از سکنه بلده حصار فیروزه بیرون قلعه منزل دارد»^۲.

پدرش اگرچه شغل حسابداری داشت، اما علاقه‌مند به فارسی بود. همچنین برادرانش نیز دلدادۀ

فارسی بودند. بنابراین بال کرشن برهمن را به‌شاگردی عبدالمجید سپردند که فارسی را یاد بگیرد. بال کرشن برهمن در تحصیلات خود استعداد خوبی را نشان داد و بویژه در انشانویسی پیشرفت کرد.

بال کرشن برهمن تألیف خود «چار بهار» را به چهار فصل تقسیم کرده و هر فصل را بهار نامیده و به یک دانش اختصاص داده است. تفصیل این نسخه به‌قرار زیر است:

۱. شماره نسخه : 55.73/1969.

۲. اسم نسخه : چار بهار.

۳. نام مؤلف : منشی بال کرشن برهمن حصارى.

۴. سال تألیف : ۱۰۷۱ هـ/ ۱۷۱۰ م.

۵. نام کاتب : روشن سراج غلام حسین ولد شیخ پیر محمد عباسی.

۶. تعداد برگ : ۲۳۴.

1. Juneja, M.M.: *History of Hisar: From Inception to Independence (1354-1947)*, New Delhi, 1989, p.10; *The Encyclopaedia District Gazetters of India, North Zone*, Vol. III, p.109.

۲. برهمن حصارى، منشی بال کرشن: چار بهار (خطی)، ۱۰۷۱ هـ/ ۱۷۱۰ م، شماره 55.73/1569، ص ۷۳.

۳. همان، ص ۱.

۷. تعداد سطر : ۱۵.
۸. اندازه : ۹×۱۶ سانتی‌متر.
۹. آغاز نسخه : بسم الله الرحمن الرحيم، آغاز مقدمه نسخه چار بهار...
۱۰. انجام نسخه : ... در پوستین من نزی دست امتحان/اگر بانگ می‌زنم چو دهل از میان تیغ.

مقدمه این کتاب را «شیخ جلال»^۱ پیر و مرشد بال کرشن برهمن نگاشته است که به این عبارت شروع می‌شود:

”گلگشت قلم خوش رفتار در بهارستان حمد حضرت آفریدگار وظایف حمد و ثنا و رواتب شکر و دُعا مر حضرت فیاض علی الاطلاق را... گل افشانی درود سرمدی بر روضه طیبه نعت حضرت محمدی... نثار جواهر تحیت و ثناخوانی برپایه اورنگ جهانیان حضرت اعلی خاقانی... پادشاه جوان بخت پیر تدبیر اورنگ زیب شاه عالمگیر...“

سپس گلستان و بوستان حضرت سعدی شیرازی را نمونه از گلفشانی چهار بهار گفته می‌نویسد:

”وهم سوسن زبان را که قوت ناطقه عبارت از آن است آن قدر طراوت ارزانی داشته که گلستان و بوستان حضرت سعدی شیرازی نمونه از گلفشانی آن است.“

بال کرشن برهمن «چهار بهار» را بدین‌قرار تقسیم نموده:

فصل اول یا بهار اول درباره اخلاق و تصوف است و می‌نویسد:

”در طراوت گلشن تصوف و سلوک و لطافت چمن پند و نصیحت و نضارت گلبن عقل و حکمت و گلدسته ریاض تصوف.“

سپس بال کرشن در داستان‌ها، مطالب اخلاقی چون خرد و دانش و علم و حکمت بیان داشته و اهمیت آنها را بیان کرده است و بعضی اوقات، مسائل بسیار دقیق را مورد

۱. برهمن حصاری، منشی بال کرشن: چار بهار (خطی)، ۱۰۷۱/هـ/۱۷۱۰ م، شماره 55.73/1569، ص ۷۳؛ ویرایش و ارزیابی انتقادی چهار بهار، پایان‌نامه دکتری ملک سلیم جاوید، ص ۵۰.

بحث قرار داده است و نظریات خود را در ابیات توضیح نموده. نظریات خود را در عناوین زیر بیان کرده است:

”نکات تصوّف سلوک و معرفت... حقیقت و طریقت. شمایم گلزار به توحید عرفان، در میان خاموشی سرمستان باده معرفت، سرمه بیداری خواب آلودگان غفلت. توتیای عبرت و آگاهی در چشم خفتگان باده عقل و گمراهی. دلالت طریق صواب. نتیجه غفلت. آشنایی بحر نصیحت. پایه شناسی استعداد. در پرورش نهال و نوال افضال. هنگامه بی هنگام. خریداری جوهر عقل کامل العیار با نقد بخت بیدار و مددگار.“

بهار دوّم به عنوان «در گلفشانی احوال و اوضاع خونین جگرانی که به عشق لاله رویان و گلعداران داغ محبت بر جگر داشته اند و شهدایی عالی مقدار که نقد جان عزیز را در راه صدق و صفا نثار ساخته. نام و آوازه مردی و مردانگی بر صفحه روزگار یادگار گذاشته اند». بال کرشن برهمن اهمیت عشق حقیقی را به تفصیل می نگارد و عظمت عشق را بیان کرده است. او بعضی از داستان های عشقی سعدی را به طور مثال آورده است. منشی بال کرشن برهمن حصاری در این بهار شیخ سعدی را با اسم بابای عاشقان یاد کرده است. اوّل از سیاحت سعدی حرف می زند، سپس از عشق او صحبت می کند.

همچنین داستان ستی دختر راجپوت را که به ماروارا تعلق داشت و بعد از مرگ شوهرش، خود را با جسد او می سوزاند، بیان کرده است.

و داستان های دیگر درباره ستی که در خانواده ثروت مندان بیکانیر رواج داشته بیان نموده است. غیر از این داستان ها، بعضی قصه ها آورده که داری مطالب اخلاقی است. او از عناوین دیگر این بهار را آراسته کرده است مانند: جلوه شاهد حقیقت بر اصحاب عشق و طریقت، حکایت لب تشنگان و دریانوش، دوستان وفادار تمام عیار شمع افروزی سوختگان دل افروخته، قصه شوریده، حکایت، قصه دردمندی، حق پسندی، قصه یکی از شهدای عالی مقدار صاحب وقار، حکایت شهید صاحب ولایت.

عنوان فصل سوّم به این قرار است: «در رنگ آمیزی حالات جمعی دوستان و عزیزان که در سلک صحبت این برهمن منسلک می باشند و تعریف و توصیف بعضی بزرگان

قدردان که حاضرانه و غایبانه این ذره احقر را نسبت به خدمت ایشان عقیده و نیازمندی بهم رسیده و بعضی غریب و نکات و لطایف کلمات که از متقدمین و متأخرین به گوش هوش این نیازمند رسیده و سرگذشت خود و کیفیت عمارات و آبادانی بلده طبقه حصار و احوال اشراف و اخبار و نیکان و پاکان آنجا بیان و احوال دوستان و عزیزان» و مشتمل است بر ذکر احوال شعرا و ادبا و علما و دانشمندان اولیا و شرفا و حایز اهمیت بسیار است.

چون منشی بال کرشن برهمن حال بعضی از آنها را آورده است که با آنان ملاقات داشته بنابراین تردیدی نیست که این اطلاعات از هر لحاظ معتبر است. بعضی از آنها به این قراراند: دیا رام کتری حصارى، برادرِ مهربان خواجه چندر بهان برهمن، روشن سُجان رای تیوارى، کندن داس بادفروش، هر کرن داس برهمن، سُکھ آنند کتری، کُشن سنگه، روشن رای انوپ رای برهمن، نتهو مل برهمن، دیا رام تیوارى، دیا رام برهمن، چندر سین، اوگر سین، بینی رام کایسته، پرتاپ سنگه بقال، وِسنت مل برهمن، مُول داس کتری، مُول داس کایسته، مدسودن داس، سورج دَج سرهندی، روشن رای، سُجان رای، سورج دَج، سری مهیش داس کنبو، دینا ناتھ، رام چند کایسته بهتتاگر، شیخ احمد ختانی، قیاس خان، خلیفه شهباز، میر حسام الدین، سید محمد صوفی، سید نظام الدین، منشی عطارد نشان رای چندر بهان، رای روشن ضمیر صاحب فرهنگ و تدبیر، کلیان داس دبیر، پرندر داس پسر سورون داس، سورتر داس کتری عرف کنکر، کرپا رام برادر دیا رام گهتری، مدن رای پاتھک و کشور داس مَهَاجَن، خواجه دیا رام برهمن عرف کوربلاد.

آخرین بهار زیر عنوان «در تسطیر عرایض و مکاتبات و رقعاتی که به موجب اشارت بعضی دولتمندان به درگاه سلاطین سجده گاه و خوانین عالی جاه و از جانب خود به بعضی احبّا و اعزّه اتّفاق افتاده و وقائع و سوانح که اسماع نموده عرایض به درگاه حضرت بادشاه ظلّ الله» و چنان که از عنوان آن پیدا است مجموعه نامه‌هایی است که منشی بال کرشن به امرا و حکمران و خویشاوندان و دوستان نوشته و می‌توان این نامه‌ها را به سه عنوان زیر تقسیم کرد:

۱- نامه‌هایی که دربارهٔ راؤ کَرَن است.

۲- نامه‌هایی که مربوط به حصار و اوضاع آن شهر است.

۳- نامه‌های شخصی منشی بال کرشن برهمن حصار.

این مطالب «چار بهار» پیداست که این اثری است دارای اهمیت و اطلاعاتی پرارزش دربارهٔ اوضاع سیاسی، اجتماعی و ادبی آن دوره را در اختیار خوانند، می‌گذارد.

منابع

کتاب‌های فارسی

۱. برهمن حصار، منشی بال کرشن: چار بهار (خطی)، ۱۰۷۱ هـ/۱۷۱۰ م، شماره نسخه 55.73/1569 در موزه ملی هند، دهلی‌نو.
۲. الحسینی، سید محمد علی: تاریخ راحت افزا، ناشر: سید خورشید علی، اعظم استیم پریس، حیدرآباد دکن، ۱۹۵۱ م.
۳. سلیم جاوید، ملک: ویرایش و ارزیابی انتقادی چهار بهار (پایان‌نامه دکتری)، بخش فارسی دانشگاه دهلی، دهلی، ۲۰۰۲ م.

کتاب‌های اردو

۴. انصاری، نورالحسن: فارسی ادب بعهد اورنگ‌زیب، اندو پرشین سوسائتی، دهلی، ۱۹۶۹ م.
۵. پرشاد، اوم پرکاش: اورنگ‌زیب ایک نیا زاویہ نظر، ترجمه اردو فیضان رشید، خدابخش اورینتل پبلک لائبریری، پتنا، ۱۹۹۰ م.
۶. عبدالرحمن، سید صباح‌الدین: بزم تیموریہ، ج ۳، مطبع معارف اعظم‌گره، ۱۹۸۱ م.
۷. عبدالله، سید: ادبیات فارسی مین هندوون کا حصہ، مطبوعات انجمن ترقی اردوی هند، دهلی‌نو، ۱۹۹۲ م.

کتاب‌های انگلیسی

8. Ethe, Herman: *Catalogue of the Persian Manuscripts in the Library of the India Office*, Vol. I, II, Oxford, Pt. III, AFL Boston, Oxford, 1954.
9. -----: *Catalogue of the Persian, Turkish, Hindustani & Pushto Manuscripts in the Bodlein Library*, Pt. I, II, Oxford, 1889-1930, Pt. III, AFL Boston, Oxford, 1954.
10. Juneja, M.M.: *History of Hisar: From Inception to Independence (1354-1947)*, New Delhi, 1989.

11. Lanepoole Stanley: *Aurangzib and the Decay of the Mughal Empire*, Oxford University Press, Bombay, 1930.
12. Sarkar, Sir Jadu Nath: *History of Aurangzib*, Calcutta, 1935-52, Vol. 1-5.
13. *The Encyclopaedia District Gazetteers of India, North Zone* (A Report published by Government of India), Gyan Publication House, New Delhi, 110002, Vol. III.